

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/archiw/dzialalnosc-naukowa-i-edukacyj/publikacje-internetowe/32835,Leonard-Smolka-Dokumentacja-fotograficzna-w-zbiorach-archiwum-IPN-we-Wroclawiu.html>
20.05.2024, 08:57

Leonard Smółka „Dokumentacja fotograficzna w zbiorach archiwum IPN we Wrocławiu”

Punktem wyjścia wypowiedzi uczynię kilka refleksji teoretycznych i terminologicznych przede wszystkim po to, by pokazać miejsce fotografii w zasobie archiwalnym, czyli w całości materiałów archiwalnych przechowywanych we wrocławskim Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu¹. O ile materiałami archiwalnymi albo dokumentacją archiwalną są "wszelkie dokumenty, będące wytworem działalności twórców zespołów, kwalifikujące się do trwałego lub czasowego przechowywania w archiwum", o tyle pojęcie dokumentu rozumie się na dwa sposoby: po pierwsze, jako "pismo uwierzytelnione, sporządzone z zachowaniem przyjętych w danej epoce i miejscu form zewnętrznych i wewnętrznych, stwierdzające lub ustanawiające pewien stan prawny albo też służące do wykonywania uprawnień"; po drugie, jako "zapis bez względu na jego postać będący świadectwem jakiegoś faktu (faktów) i zjawisk obiektywnej rzeczywistości lub przejawów myśli ludzkiej"². Pierwsze znaczenie dokumentu - jako uwierzytelnionego pisma - wprowadza nas w świat akt, czyli w problematykę dokumentacji aktowej "twórcy zespołu powstałej w wyniku jego działalności, utrwalonej za pomocą pisma niezależnie od techniki wykonania i formy zewnętrznej"³. Drugie natomiast rozumienie dokumentu - jako zapisu - wyznacza zarazem miejsce fotografii w pozaaktowej części zasobu archiwalnego. Oprócz fotografii, w pozaaktowej grupie materiałów archiwalnych albo dokumentacji archiwalnej nowoczesnego archiwum znajdują się: dokumentacja techniczna, materiały kartograficzne, nagrania dźwiękowe, filmy i komputerowe nośniki informacji.

Przez fotografię rozumie się "otrzymywanie trwałych obrazów na powierzchniach pokrytych substancją światłoczułą (promienioczułą)", a także "gotowy obraz fot[ograficzny] pozytywowany na podłożu nieprzezroczystym"⁴. Opisuując pojęcie fotografii inaczej, można powiedzieć, że jest to, po pierwsze, "sposób wytwarzania trwałych obrazów przedmiotów za pomocą klisz lub błon światłoczułych, na które działają promienie świetlne odbite od danych przedmiotów"; po drugie, obraz (zdjęcie) otrzymane tą metodą⁵. W związku z fotografią, jako dokumentem wchodzącym w skład pozaaktowej części materiałów archiwalnych, w archiwistyce funkcjonuje od pewnego czasu pojęcie dwojako rozumianej fototeki, choć przed powstaniem Archiwum Dokumentacji Mechanicznej (1955) termin fototeka nie występował oficjalnie w polskiej archiwistyce w ogóle. W każdym razie, nie znalazł się w pierwszym *Polskim słowniku archiwalnym* z 1952 r.⁶ Fototeka jest zarówno "uporządkowanym zasobem fotografii, przeznaczonym do udostępniania", jak i "pomieszczeniem przeznaczonym do przechowywania fotografii", analogicznie jak - w

odniesieniu do dokumentów filmowych i nagrań - filmoteka i fonoteka⁷.

Z różnych powodów nie dziwi bynajmniej fakt, że problematyka fototeki wrocławskiego zasobu archiwalnego IPN nie występuje w literaturze przedmiotu. Na dobrą sprawę fototeki takiej w ogóle nie ma. Nie oznacza to jednak wcale, by w zasobie wrocławskim nie było dokumentacji fotograficznej zasługującej na uwagę badacza przeszłości. Tworzą ją zarówno samodzielne jednostki archiwalne, które można ująć ewidencyjnie w postaci wirtualnej fototeki, jak i zdjęcia wkomponowane w dokumentację aktową. Fotografie te stanowią z nią wprawdzie jednorodną całość, ale pokazanie ich w postaci takiej samej fototeki jest możliwe, choć wymaga znaczącego nakładu pracy.

Nie pretendując bynajmniej w tym wystąpieniu do całościowego ujęcia badanej problematyki i takiego samego wyzyskania literatury przedmiotu - związanej pośrednio z przedstawianym zagadnieniem - pragnę jedynie podnieść problem, zasygnalizować literaturę przedmiotu i scharakteryzować dokumentację fotograficzną znajdującą się w naszym archiwum i udostępnianą zainteresowanym. W wydawanym od wiosny 1993 r. czasopiśmie "Dagerotyp"⁸, początkowo organie Stowarzyszenia Historii Fotografii (nr 1-4), później Stowarzyszenia Historyków Fotografii, ukazał się, na przykład, w 1997 r. kilkustronicowy artykuł Izabelli Gass poświęcony Gdańskowi w okresie II wojny światowej, napisany na podstawie zbiorów fotograficznych Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁹, wchodzących aktualnie w skład zasobu archiwalnego IPN.

Losy i stan dokumentacji fotograficznej zarówno w dawnych, jak i w istniejących archiwach, bywały i są różne. W powstałym, na przykład, wiosną 1946 r. Archiwum Naukowym Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, założono wprawdzie księgę inwentarzową negatywów, ale w 1967 r. włączono je do Działu Inwentarzy, po czym "z mniejszą lub większą pieczołowitością kontynuowano jedynie ewidencję negatywów", a "pozostałą dokumentację przejęły działy merytoryczne muzeum", w związku z czym rozproszeniu uległa pierwsza, najstarsza kartoteka wglądówek z lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Prawie dwadzieścia lat później, w 1986 r., podjęto tam "próbę uporządkowania dokumentacji fotograficznej", by po dziesięciu latach osiągnąć jedynie w 60 procentach stan uporządkowania pierwotnego i czytelności kartoteki fotograficznej. Tworzy się więc inwentarz negatywów i przezroczy, kartotekę wglądówek w układzie rzeczowym, indeksy nazw miejscowości i nazwisk autorów fotografii¹⁰. Jeszcze lepsze wyobrażenie o rozmiarach przedsięwzięcia związanego z porządkiem i opracowaniem dokumentacji fotograficznej oraz tworzeniem archiwalnej fototeki, można sobie wyrobić, na przykład, na podstawie artykułu przeglądowego Piotra Niedzieli z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, które w roku przyszłym będzie obchodzić 50-lecie istnienia, i które jest w tej dziedzinie placówką wiodącą. Autor poświęcił go znajdującym się w tym archiwum fotografiom Wojska Polskiego na Zachodzie w latach II wojny światowej. Zaznaczył jednak wyraźnie, iż tekst jego - mimo tak odległego czasu od opisywanych wydarzeń i wykonanych wówczas fotografii - odnosi się jedynie "do zdjęć w opracowanych zespołach archiwalnych"¹¹. Piętnaście lat wcześniej fakt nie opracowania zespołu nie przeszkodził w opublikowaniu *Katalogu fotografii*, m. in. z tamtejszego archiwum, według stanu opracowań

zespołów z 1989 r.¹². Konstatacji tej musi towarzyszyć świadomość dysponowania przez Piotra Niedzielę zwartymi zespołami dokumentacji fotograficznej w postaci Archiwów Fotograficznych, pochodzących najczęściej od konkretnych osób, na przykład od Czesława Datki, Tadeusza Jankowskiego czy Władysława Chomy, a także od innych uczestników wydarzeń udokumentowanych na opracowywanych zdjęciach. Tego typu kolekcje fotograficzne czy archiwa są z reguły opisane przez byłych właścicieli, jeśli już nie w całości, to w części znaczącej. W zasobie fotograficznym wrocławskiego archiwum IPN można znaleźć podobne rarytasy. Pochodzą one z konfiskaty, dotyczą niektórych albumów lub odnoszą się, niestety, jedynie do części sfotografowanych akt. Opis innych, urzędowych, jest bardzo często niezadowalający albo brakuje go w ogóle i tylko ludzie znający przeszłość z autopsji, mogą - zazwyczaj tylko częściowo - powiedzieć, czego i kogo dana fotografia dotyczy.

Powyższe spostrzeżenie pozwala przypomnieć, jak ważną i doniosłą rolę odgrywa - w każdym okresie historycznym po pojawieniu się w 1826 r. pierwszej fotografii - problematyka kształtowania tzw. przedpoła archiwalnego, w tym wypadku dotyczącego sposobu postępowania z dokumentacją fotograficzną przed jej przekazaniem do archiwum. Ten właśnie moment jest w stopniu szczególnym decydujący dla stworzenia w nim tzw. fototeki. Wprawdzie refleksja ta dotyczy przede wszystkim bieżącej twórczości aktowej i pozaaktowej Instytutu, warto jednak o niej pamiętać zarówno w kontekście uruchomienia archiwum zakładowego, jak i w związku z troską o przejęty i posiadany zasób archiwalny. W związku z tym trzeba odwołać się zarówno do przepisów kancelaryjnych - by przyjmować do archiwum jedynie materiał odpowiednio uporządkowany i opisany - także do innych regulacji formalnoprawnych¹³, jak i do wskazań literatury przedmiotu, przede wszystkim po to, by archiwalna fototeka była sporządzona poprawnie merytorycznie i metodycznie¹⁴.

Przy archiwizacji i ocenie instytucyjowej dokumentacji fotograficznej trzeba wziąć pod uwagę jej pochodzenie (czyli twórcę, czas i miejsce powstania), treść (a więc autentyczność, cel i znaczenie, a także kompletność i wartość artystyczną), wreszcie właściwości, tzn. cechy zewnętrzne, takie jak: rodzaj materiału, technika wykonania i stan zachowania dokumentacji. W procesie opracowania tej dokumentacji w ramach studiów wstępnych nad twórcą zespołu (historia, funkcje, organizacja, znaczenie) szczególną uwagę trzeba zwrócić na relacje między fotografiami a aktami, a następnie przystąpić do kolejnych etapów opracowania, tj. do wyodrębnienia lub scalania zespołu (decydują o tym - o ile są - pieczęcie twórcy lub właściciela, spisy, wykazy i rejestry kancelaryjne, dedykacje), brakowania (pozostawiamy fotografie zgodne treściowo z funkcjami twórcy lub właściciela)¹⁵, porządkowania¹⁶, inwentaryzacji¹⁷ i sporządzenia innych pomocy archiwalnych¹⁸. Opracowana w ten sposób dokumentacja fotograficzna, niezależnie od jej relacji do akt i stopnia związku z nimi, jest przechowywana wraz z innymi materiałami archiwalnymi¹⁹.

Niech nie będzie zaskoczeniem stwierdzenie, że archiwum IPN-KŚZpNP jest w posiadaniu najliczniejszej w Polsce dokumentacji zdjęciowej, najprawdopodobniej kilkudziesięciu milionów fotografii. Według stanu sprzed dwudziestu lat archiwa państwowe

zgrupowały wówczas ponad 1,1 mln fotografii (portretowych, grupowych, sytuacyjnych i kreatywnych)²⁰, tymczasem samo archiwum IPN we Wrocławiu dysponuje większą ilościowo dokumentacją fotograficzną. Z definicji wlicza się bowiem do niej zdjęcia portretowe/legitymacyjne rozproszone w dokumentacji paszportowej (akta i książeczki paszportowe), aktach osobowych i w różnego rodzaju legitymacjach. Charakterystyczne dla znaczącej części dokumentacji fotograficznej w samodzielnych jednostkach archiwalnych, zwłaszcza w zespole Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, są fotografie wybiórczych akt sporządzone w przeszłości w ramach współpracy z wrocławskim Archiwum Państwowym i Ministerstwem Spraw Wewnętrznych Czechosłowacji, a także zdjęcia rozmaitych wykazów, kart ewidencyjnych i artykułów prasowych, w tym niemieckich, francuskich i czeskich. Z definicji wchodzi one także w skład dokumentacji fotograficznej archiwum.

Ustawowymi dostawcami dokumentacji fotograficznej po komunistycznych organach bezpieczeństwa państwa polskiego sprzed 1990 r. do wrocławskiego archiwum IPN były dwie Delegatury Urzędu Ochrony Państwa, później Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, we Wrocławiu i Opolu (łącznie 28 sygnatur archiwalnych, w tym 15 dolnośląskich) oraz dwie Komendy Wojewódzkie Policji w tych miastach (4 sygnatury, w tym 3 dolnośląskie)²¹, a ponadto - jeśli chodzi o materiały archiwalne nabyte - Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu (2 sygnatury)²². Używaniu tutaj słowa sygnatura, towarzyszy świadomość zamierzonej niepoprawności terminologicznej, podyktowanej jednak względami porządkowymi i praktycznymi w aktualnym stanie zasobu archiwalnego. Wspomniane sygnatury dotyczą wyłącznie, albo prawie wyłącznie, dokumentacji fotograficznej, w odróżnieniu od zasobu aktowego, w którym zdjęcia można napotkać okazjonalnie. Wyjątek stanowią jednak akta osobowe i paszportowe oraz same paszporty (łącznie kilka milionów). Pojedyncze fotografie można spotkać też w darach, ofiarowanych Instytutowi przez społeczeństwo.

Na dokumentację fotograficzną przekazaną do wrocławskiego archiwum IPN przez Komendy Wojewódzkie Policji składają się dobrze zachowane odbitki fotograficzne pozytywowe i negatywy. W drugim wypadku chodzi o negatywy zdjęć sygnalitycznych o wymiarach 8,8 x 12 cm, sporządzone na płytkach szklanych przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Wałbrzychu w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w. i przechowywane wśniej w archiwum Komendy Miejskiej Policji w Wałbrzychu. Widniejące na nich postaci sfotografowano z trzech stron. Zbiorowi towarzyszy spis imienny z podstawowymi danymi osobowymi i numerem negatywu. Więcej informacji z tego zakresu można znaleźć na kopertach, w których znajdują się negatywy (np. numer zatrzymania i numer sprawy, data urodzenia). Zbiór liczy 450 negatywów, choć w spisie wykazano jeden mniej²³. Wykazane w przypisie liczby negatywów sporządzonych w poszczególnych latach²⁴ zdają się doskonale obrazować ewolucję czujności komunistycznych organów bezpieczeństwa państwa w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych, choć potwierdzenie tego może dać dopiero konfrontacja materiału fotograficznego z aktami. W wypadku odbitek fotograficznych pozytywowych chodzi natomiast o dwa albumy poświęcone podejrzanym w latach

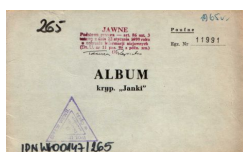
1946-1952 przez Komendę Powiatową Milicji Obywatelskiej w Dzierżoniowie (Rychbach)²⁵ i funkcjonariuszom organów bezpieczeństwa państwa z lat 1945-1954 związanym z Wydziałem Ogólnym Komendy Wojewódzkiej MO we Wrocławiu²⁶, a także o zbiór zdjęć poświęconych funkcjonariuszom KW MO w Opolu z lat 1945-1954 i ich pomnikom (fot. 1-2)²⁷.

Fot. 1-2. Dwie z wielu tablic pamiątkowych poświęconych poległym funkcjonariuszom Milicji Obywatelskiej na Śląsku Opolskim po II wojnie światowej. AIPN Wr 0162/80, fot. nr 44 i 84.

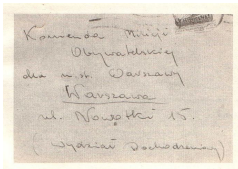
Trójstronnym zdjęciom w *Albumie podejrzanych* (130 szt., w tym 12 kobiet) towarzyszy 7 zdjęć sytuacyjnych z przedstawionymi dowodami przestępstwa. Jedynie 5 zdjęć jest opisanych nazwiskiem i imieniem. Wprawdzie *Album* liczy 20 kart, zdjęciami zagospodarowano tylko połowę, przy czym niektóre wyrwano²⁸. *Album funkcjonariuszy* zawiera natomiast 134 zdjęcia legitymacyjne formatu 0,25 x 0,4 cm wpięte zszywaczem lub włożone do koperty luzem (42 szt.), opisane imieniem i nazwiskiem. W większości dotyczą kobiet (90 szt.). Do sporządzenia *Albumu* wykorzystano 5 stron jakiejś niezapisanej, 400-stronicowej niemieckiej księgi gospodarczej, co jest swoistym znakiem czasu powojennego Wrocławia.

Wśród dokumentacji fotograficznej przekazanej przez opolską Delegaturę UOP/ABW (13 sygnatur) uwagę zwracają bardzo dobrze zachowane w pięciu egzemplarzach *Albumy kryptonim "Janki"*. *Katalog fragmentów pisma z trzech anonimów "J. Jankowski"* z początku 1965 r. wraz z analizą pisma anonimowego, przykładami charakterystycznych układów graficznych w wyrazach i budowy znaków graficznych oraz opisową charakterystyką pisma (fot. 3-16)²⁹.

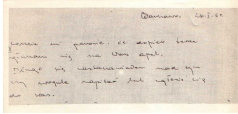

Fot. 3. Okładka *Albumu krypt. "Janki"*. AIPN Wr 00147/265.

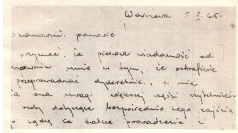

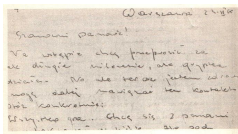
Fot. 4. Adres na kopercie zawierającej pismo anonimowe. AIPN Wr 00147/265, s. 1.

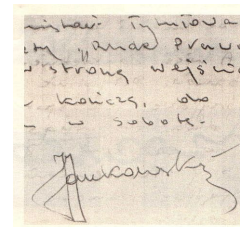
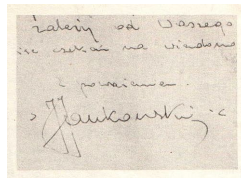
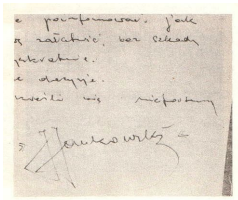
Fot. 5. Fragment listu anonimowego z 26 stycznia 1965 r. AIPN Wr 00147/265, s. 2.

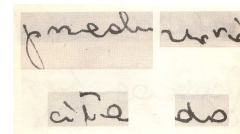
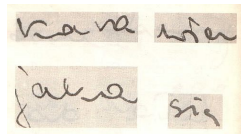
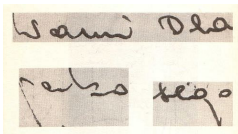
Fot. 6. Fragment listu anonimowego z 5 lutego 1965 r. AIPN Wr 00147/265, s. 3

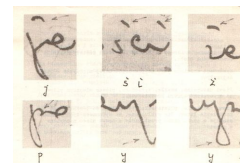
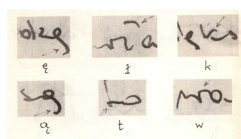
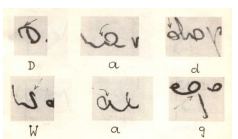
Fot. 7. Fragment listu anonimowego z 23 lutego 1965 r. AIPN Wr 00147/265, s. 4.

Fot. 8-10. Trzy podpisy "J. Jankowski" pod listami anonimowymi z 26 stycznia, 5 i 23 lutego 1965 r. AIPN Wr 00147/265, s. 5-7.

Fot. 11-13. Charakterystyczne układy graficzne w wyrazach z listów anonimowych datowanych 26 stycznia, 5 i 23 lutego 1965 r. AIPN Wr 00147/265, s. 8-10.

Fot. 14-16. Budowa charakterystycznych znaków graficznych w listach anonimowych z 26 stycznia, 5 i 23 lutego 1965 r. AIPN Wr 00147/265, s. 11-13.

Interesujący jest też *Album* - najprawdopodobniej z lat siedemdziesiątych XX w. - ze zdjęciami prawie 50 obywateli Bundes Republik Deutschland przebywających na terenie PRL i będących pracownikami Przedstawicielstwa Handlowego w Warszawie³⁰. Tworzą go zdjęcia legitymacyjne i okolicznościowe, sytuacyjne, z żonami, czasem dziećmi, marką

samochodu i numerem rejestracyjnym, a także danymi osobowymi, łącznie z numerem paszportu.

Druga część opolskiej dokumentacji fotograficznej, jakkolwiek zachowana w dobrym stanie fizycznym, została przejęta kompletnie nieuporządkowana i wymieszana. I tak, w jednostce *Zdjęcia dotyczące miejsc upamiętnienia, poświęcone funkcjonariuszom SB i MO* z lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w.³¹, oprócz 40 fotografii (z dubletami) upamiętniających pogrzeby, groby, tablice, pomniki i budynki oraz XV rocznicę powstania Komendy Powiatowej w Strzelcach Opolskich - w tym zdjęcia portretowe dwóch funkcjonariuszy - znalazły się 22 fotografie dotyczące ofiar przestępstw i podejrzanych występujące w większości w ponumerowanej, choć niekompletnej serii zdjęć w innych jednostkach³². Kolejna sprawa, podpalacza 7 stodół w pow. opolskim z końca 1955 r., ma wprawdzie odrębną, aktualnie już dwutomową jednostkę fotograficzną³³ (do której przeniesiono dublety zdjęć z innej, zawierającej różnorodności prasowe i aktowe z różnych okresów historycznych³⁴), ale niekompletne materiały fotograficzne do niej (29 kart albumowych z brakami, w tym 9 z usuniętymi całkowicie fotografiami) znajdują się także w *Albumie fotokopii dowodów rzeczowych do sprawy przeciwko agentom wywiadu z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*³⁵. Fotograficzną dokumentację podpalacza stanowią zdjęcia odtworzeniowe, terenowe, z udziałem sprawcy w kajdankach. Zbiór fotografii (ok. 200 szt. wraz z dubletami) pokazuje plastycznie anatomię podpalania seryjnego.

Zawartość wzmiankowanego już *Albumu fotokopii dowodów rzeczowych do sprawy przeciwko agentom wywiadu z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych XX w.* (fot. 17-19) koresponduje wyraźnie i częściowo pokrywa się z dwoma innymi jednostkami archiwalnymi, kopertą ze zdjęciami operacyjnymi działalności szpiegowskiej z lat pięćdziesiątych³⁶ i początku sześćdziesiątych oraz *Albumem fotograficznym* dotyczącym szpiegostwa na początku lat sześćdziesiątych XX w.³⁷

Fot. 17. Świece specjalne do sporządzania meldunków szpiegowskich na płótnie. AIPN Wr 00200/3.

Fot. 18. Świece i rurki szklane napełnione świecą służące do pisma utajnionego na płótnie, atrament sympatyczny oraz wywoływacz w pastylkach. AIPN Wr 00200/3.

Fot. 19. Miejsca tzw. martwych skrzynek wykorzystywanych do utrzymywania łączności z agenturą w terenie. AIPN Wr 00200/3.

Wszystkie trzy, w różnym stopniu, są z sobą - i z innymi jednostkami - powiązane w trzech różnych sprawach wiodących w *Albumie fotokopii*: 1) Alfreda Pietruszki vel Wilmana, alias Lindnera, inaczej Władysława Piechy, ps. "Egon" i Henryka Koja vel Heinricha Kocha, alias Hansa Ernsta, inaczej Jana Linka, ps. "Karol", skazanych na karę śmierci za szpiegostwo przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Opolu (10 kart albumowych obustronnie wyklejonych zdjęciami z opisem), 2) Franciszka Michalskiego (8 kart albumowych jw.) i 3) podpalacza Pogrzeby (20 kart albumowych jw.). Czwarta sprawa udokumentowana częściowo w *Albumie fotokopii* dotyczy procesu z 1953 r. wymierzonego w kurię krakowską³⁸. Znaleźć w nim można też fotografie mające zobrazować antypaństwową działalność duchownych opolskich i akty dywersji z 1955 r., np. w rejonie leśnictwa Krasiejów i w Państwowym Gospodarstwie Rolnym w Biechowie w pow. nyskim itp., gdzie po eksplozji balonu z ulotkami miało dojść do poparzenia trzech pracowników³⁹.

Ostatnią jednostką archiwalną przejętą z DABW w Opolu są *Zdjęcia różne (historia)*⁴⁰, mniej lub bardziej dokładnie opisane (ponad 200 szt. wraz z dubletami), dotyczące nie tylko wydarzeń na Śląsku Opolskim w drugiej połowie lat czterdziestych XX w., ale także gdzie indziej, np. w Bielsku, Chełmie, Kielcach Krakowie, Lublinie, Makowie Mazowieckim, Radomsku, Szczecinie, Wrocławiu, Karwaczu w pow. przasnyskim, Puchałach w pow. łomżyńskim, Szpakach i Wólce Wygonowskiej oraz wsi Zanic w pow. białskopodlaskim, Wierzchowinach w pow. Krasnystaw i w innych miejscowościach, których identyfikacja wymaga dodatkowych poszukiwań archiwalnych i bibliograficznych. Przynajmniej w części

omawiana dokumentacja fotograficzna pochodzi zapewne z jakiejś wystawy centralnie organizowanej w placówkach terenowych. Wskazuje na to jednolity i ponumerowany opis maszynowy niektórych zdjęć (nr 1-24 z brakami), choć dwie z brakujących fotografii (nr 10 i 11) można znaleźć w innych jednostkach archiwalnych, w dodatku pochodzących z Opola i Wrocławia⁴¹. Tworzą one jakby jedną serię zdjęć w tej dokumentacji, tematycznie niejednorodną. Pozostałe można ułożyć w trzy grupy tematyczne: podejrzani i sprawcy, ofiary, organa bezpieczeństwa w akcji i inne, np. zdjęcia żołnierzy niemieckich (15 szt.), wśród nich zaś młodzieńca pochodzącego z jednej z podopolskich wiosek (fot. 20)⁴² oraz albumik 21 zdjęć okolicznościowych, prywatnych, sprzed 1939 r. wraz z fotografią ślubną z okresu wojny.

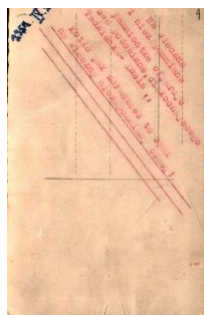

Fot. 20. Zamieszkały po II wojnie światowej w Szkocji Walter Kubik, s. Piotra z Wysokiej na Śląsku Opolskim. AIPN Wr 0201/3.

W grupie innych znalazło się też kilkanaście fotografii z imprez po 1945 r. i 1956 r. oraz z wycieczki do ZSRR, a także kilka zdjęć pomników, tablic i medali⁴³. W omawianej jednostce znajdują się ponadto m. in. fotokopie milicyjnych legitymacji służbowych (Brzeg, Katowice) i członka Polskiego Stronnictwa Ludowego z Nowego Targu oraz "poręczenia dla dobrego Polaka", a także ponumerowane fotokopie akt KW MO w Opolu, Sądu Wojewódzkiego w Katowicach i Opolu, sporządzone zapewne z okazji jakiejś wystawy poświęconej "bandom zbrojnym". Oprócz odbitek pozytywowych w jednostce znajdują się 24 klatki mikrofilmu, analogicznego do części fotografii.

Dokumentacja fotograficzna przekazana do wrocławskiego archiwum IPN przez miejscową Delegaturę UOP/ABW jest bogatsza od opolskiej. Składają się na nią m. in. dwa *Albumy pracowników ambasady i konsulatów w Polsce* (Warszawa, Poznań, Kraków)⁴⁴ i (Warszawa, Poznań)⁴⁵ i oraz jeden *Album pracowników Przedstawicielstwa Handlowego RFN w Warszawie*⁴⁶. Łącznie, w trzech albumach z lat siedemdziesiątych XX w. jest 228 fotografii, opisanych dokładnie i podobnie, jak wspomniany wcześniej jedyny "dyplomatyczny" album opolski, zawierający w dodatku mniej fotografii niż wrocławski. Inna jednostka (niespełna 50 szt. fot. + 10 klatek mikrofilmów) zawiera przede wszystkim opisane zdjęcia funkcjonariuszy Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego zamordowanych w latach czterdziestych XX w., ale także: dwa komunijne, 15 fotografii

dowodów rzeczowych, m. in. różnych rodzajów broni (fot. 21-24)⁴⁷, nadto dokumenty (fot. 25)⁴⁸.

Fot. 21-22. Awers i rewers zdjęcia pocztówkowego. 2 kwietnia 1952 r. AIPN Wr 054/978, fot. nr 9.

Fot. 23. Jedno ze zdjęć komunijnych. AIPN Wr 054/978, fot. nr 11.

Fot. 24. Zdjęcie pocztówkowe. Kraków, 22 grudnia 1945 r. AIPN Wr 054/978, fot. nr 12.

Fot. 25. Legitymacja Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowej we Lwowie z 1 stycznia 1937 r. na nazwisko Kazimierz Clipp. AIPN Wr 054/978, fot. nr 39.

Dwie kolejne jednostki, *Albumy zdjęć osób poszukiwanych*, opisanych imieniem i nazwiskiem, niekiedy także numerem sprawy, pochodzą z trzech lat powojennych i dotyczą PUBP w Jaworze (1945-1947) oraz w Strzelinie (1945-1946)⁴⁹. Zawierają zdjęcia

legitymacyjne, ewentualnie (z 1948 i 1950 r.) sytuacyjne i rzeczowe. W wypadku Jawora jest ich 139, w tym 6 kobiet, jeden duchowny (ks. Bolesław Stefański) i dwóch wojskowych - jak zaznaczono - "skoczków z armii Andersa", z Bandy "Otta" (fot. 26-27), fotografii strzeleckich natomiast jest 229 (z tego 45 w kopercie), w tym 9 kobiet, wzmiankowany już ks. Stefański i "Łupaszko" (Zygmunt Szendzielarz).

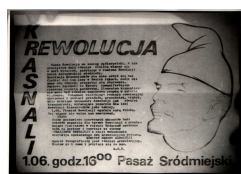
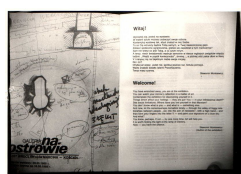
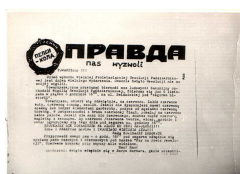
Fot. 26-27. Dokumentacja fotograficzna towarzysząca listom gończym z 1946 r. AIPN Wr 053/736, k. 18 i 25.

Podobna jednostka osób podejrzanych i poszukiwanych z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zawiera blisko 190 zdjęć, nie zawsze jednak opisanych. Są wśród nich zdjęcia okolicznościowe, sytuacyjne: samochody po wypadku lub źle zaparkowane, łódzka wypełniona mięsem, ładnie urządzona kuchnia, sterta gazet i książek, grupa młodzieży nad wodą, spacer w miejscowości wypoczynkowej, uroczystość Dnia Kobiet w restauracji⁵⁰.

Do pierwszej połowy lat pięćdziesiątych XX w. odnosi się zbiorek ponad 30 ponumerowanych i opisanych zdjęć⁵¹ korespondujący z pełniejszą, opolską dokumentacją fotograficzną na temat szpiegostwa w tamtym czasie. Dotyczy on zwłaszcza kleru, diecezjalnego i zakonnego, w tym m. in. kurii krakowskiej i ordynariusza kieleckiego, bpa Czesława Kaczmarka. Znaczącą część fotografii stanowią tzw. dowody rzeczowe⁵². Z lat sześćdziesiątych "wrocławską" dokumentację fotograficzną reprezentuje jedynie *Album* stowarzyszenia społeczno-kulturalnego Greków ELPIDA, założony 15 maja 1967 r. w języku greckim i przekazany 19 maja 1972 r. przez Prokuratora Wojewódzkiego do Wydziału Śledczego KW MO we Wrocławiu celem złożenia do archiwum⁵³ oraz kilkadziesiąt zdjęć z wydarzeń praskich 1968 r. w Czechosłowacji⁵⁴. Fotografie przedstawiają Pragę opanowaną przez wojska Układu Warszawskiego, ostrzelane domy, antyokupacyjne napisy na murach w językach czeskim, rosyjskim i angielskim, rozbite i spalone samochody, autobusy itp.

O ile w opolskiej części dokumentacji fotograficznej zgromadzonej we wrocławskim archiwum IPN zabrakło w ogóle zdjęć z lat osiemdziesiątych, to wrocławską reprezentują w drugiej połowie tego dziesięciolecia - pod czterema sygnaturami - fotokopie druków

ulotnych lub tekstów analizujących ruch Pomarańczowej Alternatywy Waldemara Fydrycha, zwanego "Majorem" (107 szt.)⁵⁵, dwa albumy czy raczej skorowidze fotograficzne przede wszystkim młodzieży akademickiej, działaczy tzw. 12, Porozumienia Uczelni Wrocławia, Ruchu Młodych Katolików "U siebie", organizacji non violence Wolność i Pokój, Niezależnego Zrzeszenia Studentów, Pomarańczowej Alternatywy, NSZZ "Solidarność", Solidarności Polsko-Czeskiej, Ruchu Młodej Lewicy Demokratycznej Polskiej Partii Socjalistycznej itp., zawierające łącznie ponad 90 zdjęć legitymacyjnych wklejonych do skorowidza alfabetycznego, opisanych imieniem i nazwiskiem oraz innymi danymi osobowymi i meldunkowymi⁵⁶, wreszcie: tzw. materiały pomocnicze, w tym do sprawy "Alan", podobne do poprzednich i dotyczące także środowiska NZS, duszpasterstwa i organizacji Wolność i Pokój (niespełna 30 fot. z danymi osobowymi)⁵⁷. Przykładowymi tytułami wzmiankowanych w tej części wypowiedzi druków ulotnych Pomarańczowej Alternatywy i haseł, pod jakimi organizowała ona w pasażu śródmiejskim Wrocławia happeningi, mogą być: *Święto latawców albo Wiosna Kontrkultury*, *Rewolucja krasnali*, *Manifest surrealizmu* i *Dzień Tajniaka* i inne (fot. 28-31)⁵⁸.

Fot. 28-31. Druki ulotne Pomarańczowej Alternatywy z II połowy lat osiemdziesiątych XX wieku. AIPN Wr 052/453, fot. nr 1, 2, 10, 11.

Zupełnie innego typu dokumentację fotograficzną wrocławskiego archiwum IPN stanowią dwa inne albumy, pochodzące zapewne - tak jak *Album* greckiej ELPIDY - z konfiskaty. Jeden z nich, formatu 2,5 x 8,5 cm, jest 29-kartkowym albumikiem rodzinnym Bożenki Piechockiej z Poznania, oprawionym materiałem i zawierającym 25 fotografii z lat 1938-1948 opisanych tylko w części⁵⁹. Drugi natomiast, *Album fotograficzny* Wiktora Komorowskiego, dużego formatu (31 x 44,5 cm), jest także albumem prywatnym, jednakże tylko częściowo rodzinno-towarzyskim; przede wszystkim jest albumem stanowiącym istotny przyczynek do historii lotnictwa i wojskowości na początku XX w.⁶⁰ Mimo braków, zawiera i tak aż 267 zdjęć wklejonych i 7 włożonych do koperty, niestety w większości nieopisanych. O ile opisy w języku francuskim są czytelne, to rosyjskie często są zatarte. W *Albumie* spotkać można m. in. pocztówkę z wnętrzem Oficerskiej Szkoły Lotniczej w Sewastopolu, którą Komorowski ukończył na początku 1916 r.⁶¹, zdjęcia lotnicze (1916) i fotografie przedstawiające rosyjskie zaświadczenie z 21 października 1916 r. o locie Komorowskiego na wysokości 2300 m, samoloty, obiekty i katastrofy lotnicze, efekty

bombardowań, 1. witebską Rewolucyjną Eskadrę Lotniczą W. Komorowskiego, jego 1. Grupę Lotniczą (1917) i 3. moskiewską Awiogrupę (3 I 1919), a także rewie armii gen. Józefa Hallera (16 VI i 16 VII 1919).

Od scharakteryzowanej dotąd dokumentacji fotograficznej odbiegają wyraźnie zdjęcia przekazane do wrocławskiego archiwum IPN przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Jest to zbiór nabyty przez nią po OKBZpNP, wewnątrz rozproszony. Robi wrażenie większej całości. Z informacji opisowych, jeśli są, wynika, iż był zinwentaryzowany, niekiedy jest opieczętowany przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce i ma odniesienia do numerów mikrofilmów. W przypadku fotokopii materiałów archiwalnych z archiwów państwowych posiada niekiedy również ich pieczętki uwierzytelniające. Archiwum wrocławskie IPN posiada zasób tej dokumentacji fotograficznej pod dwoma sygnaturami spisowymi, tematycznie uzupełniającymi się wzajemnie i zachodzącymi na siebie⁶². Szacunkowo cały zbiór może liczyć ponad dwa tysiące fotografii, wraz z licznymi dubletami. Dokumentacja ta dotyczy w dużej części Konzentrationslager Gross-Rosen (karty chorobowe więźniów, karty rejestracyjne i przyjęcia nowych więźniów, ich listy płac i wykazy opłat za paczki, zwolnienia z Arbeits-Erziehungslager, zawiadomienia o śmierci i regulacja zapisów o zgonach, informacje o liczbie uwięzionych w momencie wyzwolenia obozu)⁶³. W ramach tematyki tego obozu mieści się sfotografowana korespondencja więźniów, m. in. Adama Łukaszewicza, i innych tego typu miejsc, np. Auschwitz i Mauthausen⁶⁴, a ponadto fotokopie planów i lokalizacji filii obozu w Kamiennej Górze⁶⁵. Pokrewną reprezentują zaś fotokopie pism urzędowych o warunkach ewakuacji więźniów i wykazów więźniów schwytanych, a także - dotyczy Czechów - zgilotynowanych oraz zmarłych w więzieniu we Wrocławiu przy dzisiejszej ul. Kleczkowskiej⁶⁶. Znaczące miejsce zajmują też fotokopie raportów dra Ernsta Gerke z Geheime Staatspolizei Breslau do nadprezydenta Wrocławia o liczbie uwięzionych z lat 1939-1941, jak również jego raportów dziennych i miesięcznych do władz zwierzchnich i prowincjonalnych, okólników⁶⁷, a ponadto sprawy karnej z 1943 r. Edwarda Knappe z Ostrowa⁶⁸. Uwagę zwracają ponadto fotokopie wyroków przeciwko Polakom wrocławskim z 1943 r. i dokumentacji dotyczącej odebrania dwa lata wcześniej w pow. trzebnickim gospodarstwa rolnego Ignacemu i Antoninie Musielskim, obywatelom b. państwa polskiego⁶⁹, wyroku przeciwko robotnikowi ukraińskiemu, Stefanowi Hopej, korespondencji urzędowej dotyczącej jeńców wojennych i innej, prokuratorów Stolle i Morawietza⁷⁰, a także powojennej, francuskiej dokumentacji dotyczącej martyrologii obozowej⁷¹.

Tematyka różnych obozów niemieckich na Dolnym Śląsku występuje też w drugiej jednostce b. OKBZpNP⁷², choć ton zdają się nadawać jej także rozmaite sytuacje wojenne na innych ziemiach, w okupowanej Polsce (bombardowania, egzekucje, łapanie, rewizje, aresztowania, roboty przymusowe, żołnierze niemieccy itp.). Jest w niej też miejsce na okazały album fotomontażowy dotyczący zbrodniarzy obozu w Auschwitz, dobrze opisany⁷³, i na dokumentację fotograficzną obozu jenieckiego polskich żołnierzy w Srebrnej

Górze⁷⁴, gilotyny i więzienia wrocławskiego przy dzisiejszej ul. Kleczkowskiej⁷⁵. Okres powojenny reprezentują w omawianej dokumentacji fotografie żołnierzy radzieckich i inne, obrazujące "powrót na ziemie piastowskie"⁷⁶, oraz związany z tym w pewnym stopniu martyrologiczny fotomontaż z jakiejś znacznie późniejszej wystawy: "Pamięci tamtych dni"⁷⁷, a ponadto fotografie plutonu operacyjnego MO w Górze Śląskiej i I kursu przeszkolonych w Ogólnopaństwowej Szkole Podoficerskiej w Słupsku⁷⁸. Ponad 20 fotografii dotyczy pogrzebu prof. Czesława Pilichowskiego, drugie tyle jakichś sesji Komisji i związanych z nimi uroczystości (14 X 1978 i 13-14 IX 1987), wreszcie ponad 60 zdjęć uroczystości z 27 października 1990 r. na cmentarzu Osobowickim poświęconej "zameczonemu przez UB"⁷⁹. Podstawowym mankamentem nie tylko tego zestawu fotografii jest brak opisów.

W dwóch miejscach omawianego zbioru fotografii można znaleźć nie martyrologiczną tematykę z okresu II wojny światowej, dotyczącą klasztoru w Lubiążu. Opisane zdjęcia przedstawiają m. in. piękne wnętrza Refektorium, Sali Bibliotecznej i Sali Księżęcej, a także kościołów, ewangelickiego i katolickiego. Pochodzą z Collection Arthur Muller. Ettelbruck⁸⁰.

O ile omówiona dotąd dokumentacja fotograficzna wrocławskiego archiwum IPN stanowi pozaaktową część materiałów archiwalnych, to największa liczba fotografii jest faktycznie integralnym składnikiem dokumentacji aktowej, poczynając od najliczniejszych akt paszportowych, a kończąc na osobowych (chodzi przede wszystkim o zdjęcia legitymacyjne) i pozostałych. Ewidencyjne ujęcie zdjęć w tych ostatnich aktach jest trudne i niezwykle czasochłonne. Aktualnie dociera się do nich na ogół przypadkowo, przede wszystkim przy okazji kwerend związanych z konkretnymi tematami badawczymi i innymi sprawami realizowanymi ustawowo przez Instytut. Tytułem przykładu zasygnalizuję więc zaledwie dwa takie przypadki - kronik ks. Tomasza Sapety i spacyfikowanego protestu górników w zmilitaryzowanej Kopalni Węgla Kamiennego "Borynia" w Jastrzębiu na Górnym Śląsku - jakże jednak charakterystyczne. Materiały fotograficzne dotyczące obydwu spraw mają istotne walory naukowe i poznawcze. Co więcej, wypełniają częściowo lukę, jaką można dostrzec w pozaaktowej dokumentacji fotograficznej naszego archiwum. Ze względu na specyficzny charakter tej dokumentacji, zamieszczono ją na końcu niniejszego tekstu (fot. 32-50) w dwóch blokach tematycznych.

Pierwszym przykładem aktowej dokumentacji fotograficznej są skonfiskowane przez organa bezpieczeństwa państwa cztery kroniki: *Kronika rodziny Sapetów* (k. 1-12, 2 nlb), *Kronika parafii lipowieckiej, dekanatu drohobyckiego od roku założenia 1911* (k. 13-52, 3 nlb), *Kronika parafii Stubno. Od roku 1915* (k. 53-84, 6 nlb) i inna wersja *Kroniki parafii lipowieckiej* (k. 85-159, 4 nlb), będące integralną częścią *Akt śledczych sprawy przeciwko Tomaszowi Sapecie*⁸¹, najpierw kapłanowi diecezji przemyskiej, potem - po 1945 r. - archidiecezji wrocławskiej, skazanemu 17 października 1949 r. przez Sąd Apelacyjny we Wrocławiu na dwa lata pozbawienia wolności za przechowywanie kroniki lipowieckiej i innych dokumentów zagrażających rzekomo interesom państwa⁸². Droga życiowa ks. Sapety i dokumentacja fotograficzna znajdująca się w kronikach, których Sapeta był

autorem i współautorem, jako ten, który "w okresie wojennym pokosztował chleba trzech więźni - bolszewickiego w 1939, niemiecko-ukraińskiego w 1941 i polskiego w 1947 - a to z powodu złośliwych i przewrotnych ludzi"⁸³, jest podobna do tej, którą przebył Wiktor Komorowski i pokolenie Polaków doświadczone okropnościami wojen XX wieku. Co więcej, związana z Sapetą dokumentacja fotograficzna (łącznie jedynie ponad 30 szt.) pokazuje zarazem - na przykładzie doświadczeń jednej osoby - wszystko to, czym zajmuje się IPN. Warto w związku z tym zauważyć, że Sapeta, posiadający francuskie korzenie, mottem kroniki rodzinnej uczynił konstatację niemieckiego kompozytora, Richarda Wagnera: "Kto nie czci przeszłości, Nie ma widoków na przyszłość". Oprócz fotografii rodziców, krewnych i powinowatych, przyjaciół⁸⁴ i samego ks. Sapety, jak również kościelnych zdjęć okolicznościowych, w zbiorze znajdują się m. in. podobizny Ferdynanda Jaremko, "rodaka lwowskiego, wywiezionego 1940 na Sybir" i zamordowanego w momencie powrotu w 1945 r. na stacji w Jeziornej k. Tarnopola, "obraz - jak zanotował Sapeta - zdziczenia ukraińskiego"⁸⁵, a także dwóch generałów niemieckich, Zygmunta Stochella i Niesenbauma. Sapeta nieprzypadkowo nazwał ich przyjaciółmi Polaków, czego doświadczył na własnej skórze, unikając w 1944 r. kolejnego aresztowania za sprawą pierwszego z nich. Przy pomocy Armii Krajowej mieli oni wylecieć samolotem w końcowym okresie wojny do Anglii⁸⁶.

Ciekawostką interesującego zbioru *Kronik* są także powklejane do nich znaczki (niespełna 290 szt.), wśród nich niemieckie - "z inwazji niemieckiej" (ponad 70), rosyjskie - "z inwazji rosyjskiej" (ponad 20), amerykańskie (11) i belgijskie (1) oraz polskie, zarówno międzywojenne, jak i powojenne (ponad 170), a ponadto banknot Banku Polskiego z 1919 r.⁸⁷. Wśród znaczków uwagę szczególną zwracają przedwojenne znaczki polskie ze stemplem "General-Gouvernement" i wojenne znaczki niemieckie opieczetowane pieczętą "Poczta Polska. Rudnik n. Sanem", gdzie przebywał wówczas (1944) ks. Sapeta. Są one znakomitym świadectwem i znakiem czasu przełomu.

Drugim przykładem walorów dokumentacji fotograficznej rozproszonej w aktowej części zasobu archiwalnego są akta przejęte z Archiwum Wojsk Lądowych Filia Nr 2 we Wrocławiu. W czterotomowych *Aktach w sprawie Ryszarda Będkowskiego*, skazanego na 4 lata i 6 miesięcy pozbawienia wolności, w tomie pierwszym znajduje się 28 opisanych zdjęć dużego formatu. Fotografie - wykonane zapewne post factum - nie przedstawiają wprawdzie ani uczestników protestu, ani uczestników pacyfikacji, doskonale obrazują jednak klimat strajku i akcji pacyfikacyjnej w zmilitaryzowanej Kopalni Węgla Kamiennego "Borynia" w Jastrzębiu na Górnym Śląsku po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. Na zdjęciach dostrzec można m. in. kopalniane barykady przy bramie głównej i towarowej oraz placówce Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, gablotę NSZZ "Solidarność", górniczy "sprzęt przeciwuderzeniowy" w postaci rozmaitych przedmiotów metalowych, a ponadto butle gazowe, butelki z benzyną i kwasem itp.⁸⁸

Zasygnalizowanego tu typu fotografii próżno szukać we właściwej im, pozaaktowej części archiwaliów. Nie ulega więc najmniejszej wątpliwości, że dopiero całościowe przejrzenie ponad 8-kilometrowego zasobu wrocławskiego archiwum IPN, z myślą o

zewidencjonowaniu znajdującej się w nim dokumentacji fotograficznej, pozwoli powiedzieć coś więcej i dokładniej zarówno o tematyce, jak i o liczbie posiadanych zdjęć, a także o ich przydatności do badań naukowych i to nie tylko w kontekście ilustracji tekstu. W tak olbrzymim zasobie archiwalnym historyków i archiwistów czeka zapewne niejedna niespodzianka, która wypełni widoczne aż nadto luki w dokumentacji fotograficznej pozaaktowych materiałów archiwalnych zgromadzonych we wrocławskim archiwum IPN.

Fot. 32-35. Dokumentacja fotograficzna i filatelistyczna *Kronik* ks. Tomasza Sapety z końca lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku. AIPN Wr 038/950, t. 2.

Fot. 32-35. Dokumentacja fotograficzna dowodów rzeczowych w sprawie przeciwko uczestnikom spacyfikowanego protestu górników KWK "Borynia" w Jastrzębiu na Górnym Śląsku w okresie stanu wojennego z 13 grudnia 1981 r. AIPN Wr 101/356, t. 1.

¹ Zasób ten liczy aktualnie osiem kilometrów.

² *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, oprac. T. Grygier i in., Warszawa 1974, s. 27, 28, 51. Spośród materiałów archiwalnych albo dokumentacji archiwalnej, archiwaliami nazywamy jedynie te, które są "przechowywane albo kwalifikują się do trwałego przechowywania w archiwum". Tamże, s. 18.

³ Tamże, s. 14-15, 28.

⁴ Terminu "fotografia", a także nazwy "negatyw" i "pozytyw", użył po raz pierwszy w 1833 r. John Frederick William Herschel (1792-1871), brytyjski astronom i fizyk, odkrywca właściwości rozpuszczania soli srebra przez tiosiarczan sodowy (1819), zastosowany potem jako utrwalacz fotografii (1839). Wówczas też Louis Jacques Mandé Daguerre (1789-1851), francuski malarz dekorator - współpracujący z Josephem Nicéphorem Niepce (1765-1833), twórcą zachowanego do dziś obrazu fotograficznego z natury (1826) - ogłosił zasady dagerotypii, a William Henry Fox Talbot (1800-1877) - zasady talbotypii, pierwszej fotograficznej techniki negatywowo-pozytywowej, wypartej na początku drugiej połowy XIX w. wraz z dagerotypią, przez proces kolodionowy, zastąpiony w końcu lat 80. tego stulecia celulooidowym, a w latach 30. XX w. podłożem acetylo-celulozowym. *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1998, t. 2, s. 7, 405, 743; t. 4, s. 480; t. 6, s. 292.

⁵ *Słownik wyrazów obcych PWN*, red. nauk. J. Tokarski, oprac. i red. H. Szkiłądź i in., Warszawa 1980, s. 231. Zob. szerzej: M. Iliński, R. Kreyser, *Ilustrowana encyklopedia dla wszystkich. Podstawy fotografii*, Warszawa 1981; G. Teicher, *Fototechnika*, Warszawa 1982; I. Płazewski, *Spojrzenie w przyszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982.

⁶ *Polski słownik archiwalny*, oprac. A. Bachulski, K. Konarski i A. Wolff, Warszawa 1952.

⁷ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, s. 33, 34.

⁸ Nazwa czasopisma nawiązuje do metody fotograficznej wspomnianego wcześniej L. J. M. Daguerre.

⁹ I. Gass, *Gdańsk w fotografii z lat 1939-1945 w zbiorach Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, "Dagerotyp", nr 6 (1997), s. 25-30.

¹⁰ E. Guski, *Zasób Archiwum Dokumentacji Fotograficznej Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Toruń 2-4 września 1997*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1998, t. 2, s. 217-219.

¹¹ P. Niedziela, *Fotografie dotyczące Wojska Polskiego na Zachodzie podczas II wojny światowej w zbiorach Archiwum Dokumentacji Mechanicznej*, "Archiwista Polski. Kwartalnik", Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, Toruń, R. 9 (2004), nr 2 (34), s. 41-58.

¹² J. Boniecki, *Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej i innych archiwów państwowych*, Warszawa - Łódź 1989.

¹³ Szczególnie pomocne mogą być dwie instrukcje: *Wytyczne w sprawie archiwalnego opracowania zasobu fotografii* (załącznik do Zarządzenia nr 17 Naczelnej Dyrekcji

Archiwów Państwowych z 30 czerwca 1969 r., druk powiel.) i *Wytyczne opracowania druków zwartych, materiałów kartograficznych, materiałów dokumentacji technicznej oraz materiałów fotograficznych wchodzących w skład zespołów pochodzenia prywatnego (spuścizn rękopiśmiennych po uczonych) w Archiwach Polskiej Akademii Nauk*, "Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk", 1970, nr 13, s. 15-22 oraz unormowania dotyczące archiwizacji dokumentacji fotograficznej w postaci dwóch *Zarządzeń Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych*: nr 14 z 3 czerwca 1960 r. w sprawie zasad przekazywania do archiwów państwowych materiałów foto- i fonograficznych i nr 24 z 12 lipca 1972 r. w sprawie nadzoru archiwalnego oraz gromadzenia w archiwach państwowych materiałów audiowizualnych wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego. Zob. też: *Archiwa. Przepisy prawne*, wybór i oprac. J. Góral, Toruń 2000; S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988-1993, t. 1-2; *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952-2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska i E. Rosowska, Warszawa 2001; *Przepisy metodyczne dla archiwów. Zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i inne z lat 1986-2001*, wybór i oprac. R. Galuba, Poznań 2002; *Przepisy prawne dla archiwów 1983-2001*, wybór i oprac. R. Galuba, Poznań 2002.

¹⁴ Zob. zwłaszcza: H. Karczowa, *Rozwój form kancelaryjnych i współczesne rodzaje dokumentów archiwalnych. Dokumentacja wizualna i audialna (fotografie, filmy, nagrania)*, Toruń 1979; H. Robótka, *Metodyka archiwalna. Opracowanie dokumentacji geodezyjno-kartograficznej, technicznej, audiowizualnej (fotografii, filmów, mikrofilmów, nagrań)*, Toruń 1988; H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989; I. Mamczak-Gadkowska, D. Matelski, *Opracowywanie materiałów pozaaktowych*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki i S. Sierpowski, wyd. 2 popr. i uzup., Poznań 1995, s. 198-202.

¹⁵ Sądzę, że ze względu na charakter i walory dokumentalne zbiorów fotograficznych IPN przejętych od dotychczasowych dysponentów, mimo wszystko nie należy brakować fotografii trudnych do identyfikacji z powodu braku opisu lub mniej czytelnych i uszkodzonych. To samo dotyczy dubletów, choć część z nich, przede wszystkim wykonane w kilku egzemplarzach fotografie akt - łatwo dostępnych skądinąd w oryginale w innych archiwach - mogłaby podlegać brakowaniu.

¹⁶ Pozostałą po brakowaniu dokumentację fotograficzną trzeba poddać segregacji, tj. pogrupować ją według przynależności zespołowej (proweniencji), układając zarazem kolejność zdjęć w obrębie zespołu według schematu rzeczowego, według tematów (wydarzenia, osoby, przedmioty), a potem - w zależności od potrzeb - także chronologicznie, alfabetycznie i geograficznie. Pomocny jest w tym wszystkim pełny opis fotografii za pomocą takich elementów, jak: nazwa wydarzenia, osoba i przedmiot, miejsce i czas wydarzenia, autor zdjęcia, numer i rozmiar negatywu (oryginału i kopii), liczba odbitek pozytywowych, informacja o publikacjach. Tak usystematyzowanej dokumentacji fotograficznej, jej poszczególnym tematom (złożonym z jednej lub więcej fotografii powiązanych treścią, osobą lub wydarzeniem), nadaje się sygnaturę archiwalną złożoną z następujących elementów oznaczających: 1) kolejność tematu w obrębie zespołu (cyfra arabska), 2) kolejność fotografii w ramach tematu (cyfra arabska), 3) skrót nazwy zespołu,

skrót działu w zespole (za pomocą liter). Sygnaturę umieszcza się na pozytywie, na karcie i na kopercie zabezpieczającej ołówkiem, a na brzegu negatywu tuszem.

¹⁷ Chodzi o sporządzenie *inwentarza kartkowego i książkowego*, przy czym jednostką inwentarzową jest temat bez względu na liczbę zdjęć (jedno lub więcej). *Inwentarz kartkowy* (formularz NDAP-0-3) zawiera następujące dane: 1) nazwa archiwum przechowującego fotografie, 2) nazwa zespołu lub zbioru, 3) sygnatura tematu i liczba fotografii, 4) opis wydarzenia i datacja, 5) imię i nazwisko autora fotografii, 6) opis cech zewnętrznych negatywów (numer, wymiar), 7) opis pozytywów i ich liczba, 8) publikacje i inny sposób wykorzystania fotografii oraz bibliografia, 9) uwagi na temat treści, dawnych sygnatur, ewentualnych uzupełnień sporządzonych w trakcie porządkowania. Ponadto odsyłacz do materiałów pokrewnych treścią (na odwrocie karty) zawiera informacje o 1) treści tematu i dacie wydarzenia przedstawionego na pokrewnej fotografii, 2) miejscu jej przechowywania (archiwum, sygnatura). *Inwentarz kartkowy* jest punktem wyjścia *Inwentarza książkowego* zawierającego dwanaście rubryk: 1) sygnatura, 2) opis treści tematu, 3) imię i nazwisko autora oraz data wykonania fotografii, 4-7) numery i liczby negatywów oryginalnych i reprodukowanych, 8-9) liczby oryginalnych odbitek pozytywowych i dubletów, 10-11) dane techniczne i opis zewnętrzny negatywu i pozytywu, 12) uwagi.

¹⁸ Mogą nimi być: *katalog rzeczowy* uwzględniający wszystkie fotografie zgodnie z układem rzeczowym Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej (UKD), *indeksy (skorowidze) osobowy i geograficzny ułożone alfabetycznie*, a sporządzone najlepiej na karcie bibliotecznej z następującym opisem: 1) nazwisko i imię osoby występującej na fotografii (lub nazwa miejscowości, województwo), 2) bliższe określenie osoby; zawód, stanowisko, funkcja, tytuł (lub opis wydarzenia), 3) skrót nazwy zespołu, 4) sygnatura archiwalna.

¹⁹ Sposób tego przechowywania jest pochodną tzw. właściwości, czyli cech zewnętrznych konkretnego materiału fotograficznego (odbitki pozytywowe na papierze fotograficznym - pojedyncze zdjęcia, zbiorki, albumy; negatywy - rolki, taśmy celulooidowe, klisze szklane lub z mas plastycznych). Luźne odbitki pozytywowe powinno się umieścić na tzw. kartach zabezpieczających (z białego brystolu o szerokości 24,5 cm i wysokości 23 cm), opisanych z lewej strony następującymi informacjami: 1) nazwa zespołu, 2) sygnatura, 3) numer i rozmiar negatywu, 4) liczba odbitek pozytywowych, 5) treść fotografii, 6) autor i data wykonania, 7) publikacje, 8) uwagi. Tak przygotowane fotografie, poświęcone tej samej tematyce, przechowuje się w kopertach zabezpieczających opisanych czterema elementami: 1) nazwa zespołu, 2) sygnatura, 3) liczba odbitek pozytywowych, 4) temat. Zabezpieczeniu negatywów służą natomiast przezroczyste koperty - wykonane z kalki lub folii - przechowywane w pudłach tekturowych, drewnianych lub metalowych z zapewnionym dostępem powietrza, albo albumy z papierowymi kieszonkami. Ich opis pokrywa się z opisem odbitek pozytywowych. Dla tych negatywów, które nie mają odpowiedników pozytywowych, wykonuje się tzw. wglądówki, traktowane tak, jak wszystkie pozytywy.

²⁰ Z tego 930 tys. znajdowało się w archiwach centralnych (Archiwum Dokumentacji

Mechanicznej - 762 tys., Archiwum Miasta St. Warszawy - 103 tys., Archiwum Akt Nowych - 60 tys., Archiwum Główne Akt Dawnych - 5 tys.), reszta w terenowych: najczęściej w Gdańsku - 48 tys., Radomiu - 27 tys. (w tym 20 tys. fotografii w arkuszach dowodów osobistych), Krakowie - 10 tys. i Katowicach - 8 tys. *Metodyka pracy archiwalnej...*, s. 199.

²¹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. Nr 155 poz. 1016 z późn. zm.) uregulowała sprawę zasobu archiwalnego Instytutu w rozdziale trzecim (*Gromadzenie dokumentów przez Instytut Pamięci*), art. 25-29.

²² Sprawę przekazania tej dokumentacji archiwalnej uzgodnili dyrektorzy Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów oraz Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN-KŚZpNP pismami z 5 i 9 marca 2001 r.

²³ Wyjaśnienie tej rozbieżności daje poz. 255 spisu, której towarzyszą w kopercie dwa negatywy dotyczące jednej i tej samej osoby, jeden z 1953, drugi z 1954 r.

²⁴ Negatywy dotyczą lat: 1950 (21), 1951 (53), 1953 (79), 1954 (257), 1955 (40). W nawiasach podano liczbę sztuk. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr) 183/1-449.

²⁵ *Album podejrzanych 1946-1952. KP MO Dzierżoniów*, tamże, 145/1986.

²⁶ *Album funkcjonariuszy. Wydział Ogólny KW MO we Wrocławiu*, tamże, 145/ 3334. W albumie znajduje się fragment *Dziennika korespondencyjnego* z 12 stycznia 1946 r. (lp. 0481-0490).

²⁷ AIPN Wr 0162/80. W zbiorze znajdują się też fotografie legitymacji służbowych, gmachów milicyjnych, uroczystości pogrzebowych itp. Niektóre zdjęcia wykonano po 1954 r.

²⁸ Z ogólnej liczby zachowanych zdjęć albumowych (137) na poszczególne lata przypada: 1946 (19), 1947 (15 + 7 sytuacyjnych), 1948 (39), 1951 (30), 1952 (27).

²⁹ AIPN Wr 00147/265-267, 378-379.

³⁰ Tamże, 00147/896.

³¹ Tamże, 09/891.

³² Zob. i por. tamże, zwłaszcza 0201/3. Jednostka ta zawiera zdjęcia różne (historia), o czym w dalszej części referatu.

³³ Tamże, 09/137.

³⁴ Tamże, 07/250. Znaleźć tu można m. in. tygodnik Wydziału Ideologicznego KC PZPR przeznaczony dla podstawowych organizacji partyjnych "Fakty i komentarze", nr 37 (346) z 16 września 1987 r., a także: Wykaz przewodniczących i zastępców Obwodowych Komisji Wyborczych Powiatowej Rady Narodowej w Grodkowie z 1955 r. (5/UB/55) i Meldunek Nr 9/56 Wojewódzkiego Urzędu Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Opolu z maja 1956 r. zatytułowany *Informacja o wrogiej działalności i nastrojach na terenie województwa opolskiego*, a więc materiały nie mające nic wspólnego z podpalaczem z 1955 r.

³⁵ AIPN Wr 00200/3.

³⁶ Tamże, 09/154. Znajdująca się tam dokumentacja fotograficzna, dotycząca m. in. E. H. Mayerhofer z córką, koresponduje z fragmentem zbioru zdjęciowego innej jednostki archiwalnej wrocławskiego archiwum: 0201/3.

³⁷ *Album* liczy 36 kart. Dotyczy sprawy Hildegardy Krybus. Zawiera też zdjęcia luźne z fotografiami dowodowymi różnego typu (postaci, martwe skrzynki kontaktowe w terenie, meldunki szpiegowskie, kalki do sporządzania tajnopisu, listy tajnopisowe, instrukcje szpiegowskie i obserwacja koszar, dane na temat fabryk i składów amunicji na wypadek wojny, szyfr itp.). Tamże, 09/57.

³⁸ Sprawę procesu poruszył ostatnio W. Czuchnowski, *Blizna. Proces kurii krakowskiej 1953*, Kraków 2003.

³⁹ Wątek balonowy koresponduje z fragmentem materiału zdjęciowego pomieszczonego gdzie indziej. Zob. AIPN Wr 09/154.

⁴⁰ Tamże, 0201/3.

⁴¹ Zob. tamże, 09/891; 054/977 (w jednostce tej można też znaleźć dublety zdjęć omawianej serii, oznaczone numerami 4, 20) i 054/978.

⁴² Chodzi najprawdopodobniej o dezertera z Wehrmachtu, który przeszedł do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, a po 1945 r. pozostał w Szkocji.

⁴³ Korespondują one z fotografiami omówionymi już wcześniej. Zob. AIPN Wr 09/891.

⁴⁴ Tamże, 054/73. Przybyły do Polski 16 marca 1978 r. ambasador USA, William E. Schaufele, został scharakteryzowany tam jako "niezwykle dynamiczny dyplomata", dążący do nawiązywania osobistych kontaktów z ludźmi nauki, techniki i kultury, składający wizyty u wojewodów i pierwszych sekretarzy komitetów wojewódzkich PZPR oraz ministrów.

⁴⁵ Tamże, 054/74.

⁴⁶ Tamże, 0148/860.

⁴⁷ Jedna z fotografii dotyczy "Czarnego Janka", "herszta bandy terrorystyczno-rabunkowej" w rejonie Lubania i Lubinia, inna zaś, "pocztówkowa", opatrzona jest dwoma dedykacjami napisanymi na maszynie z czerwoną taśmą: "Na wieczną i niezapomnianą pamiątkę ofiaruje swą podobiznę, dla kochającego Tadzienka - Lusia. Kotko, jak zdradzież [!], to spal na wieczny [!] niezapomniany [!] czasy [!]".

⁴⁸ Arbeitsbuch für Ausländer z lat 1943-1945 na nazwisko Maria Stellmach i legitymacja Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowej we Lwowie z 1 stycznia 1937 r. na nazwisko Kazimierz Chlipp.

⁴⁹ AIPN Wr 053/736 i 053/833.

⁵⁰ Tamże, 054/626.

⁵¹ Tamże, 054/977.

⁵² W omawianym zbiorze znajdują się też trzy zdjęcia z propagandowej serii 24 fotografii,

specjalnie oznakowanych (nr 4, 11 i 20) i opisanych pismem maszynowym, a przygotowanych zapewne centralnie dla terenowych placówek organów bezpieczeństwa państwa, o czym wspomniano przy omawianiu ostatniej jednostki dokumentacji fotograficznej przejętej z DABW w Opolu.

⁵³ Spośród 33 członków stowarzyszenia wpisanych do albumu wraz z danymi osobowymi, 17 opisów opatrzonych jest zdjęciami legitymacyjnymi. Ponadto 5 fotografii ma charakter okolicznościowy. Dotyczą życia związku. *Album* pochodzi zapewne z konfiskaty. AIPN Wr 089/10.

⁵⁴ Tamże, 0133/10.

⁵⁵ Tamże, 052/453.

⁵⁶ Tamże, 0176/3, t. 1-2.

⁵⁷ Tamże, 0176/4 i 0176/5.

⁵⁸ Zob. i por. W. Suleja, *Historia Wrocławia w Polsce Ludowej, PRL i III Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Wrocławia*, t. 3, Wrocław 2001, s. 152-153.

⁵⁹ AIPN Wr 0148/15.

⁶⁰ Tamże, 054/1261. *Album* nie został dotąd wykorzystany w literaturze.

⁶¹ Dzieje życia Wiktora Komorowskiego (1887-1952) odzwierciedlają skomplikowaną sytuację społeczeństwa polskiego końca XIX i XX wieku. Wywodząc się z patriotycznej rodziny polskiej, został najpierw lotnikiem rosyjskim (1914, właściwie 1916), potem wstąpił do I Korpusu gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego (1917); aresztowany, został lotnikiem radzieckim, potem wstąpił do Wojska Polskiego (1 VIII 1919). Wraz z 4. eskadrą lotniczą przy V Dywizji Legionów uczestniczył w wyprawie kijowskiej i został jej dowódcą, później dowódcą 36. eskadry lotniczej (1920) i komendantem oficerskiej szkoły lotniczej w Grudziądzu oraz dowódcą 5. eskadry lotniczej w Toruniu (do 31 XII 1928). II wojnę światową spędził jako internowany w Rumunii, w 1946 r. powrócił do Polski. Aresztowano go pod zarzutem nielegalnego posiadania broni i niepoinformowania władzy o nielegalnym przekraczaniu granicy przez syna Bogdana i przez Włodzimierza Turskiego (16 IV 1951), oraz skazano wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego we Wrocławiu na karę półtora roku pozbawienia wolności (19 XI 1951). Komorowski zmarł we wrocławskim więzieniu nr 1 przy ul. Kleczkowskiej (23 VIII 1952). K. Szwagrzyk, *Wiktor Komorowski (1887-1952)*, [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944-1956. Słownik biograficzny* (Autorzy: S. Abramowicz i in., kom. red. T. Balbus i in.), Kraków - Warszawa - Wrocław 2002, s. 235-237 (tam też źródła i literatura); H. Mordawski, *Nieznane biografie. Kpt pil. Wiktor Komorowski (1887-1952)*, "Przegląd Sił Powietrznych", wrzesień 2004, s. 95-98.

⁶² AIPN Wr 9/1-39 i 10/1-118.

⁶³ Tamże, 9/1, 12-16, 19-20, 24, 34-35.

⁶⁴ Tamże, 9/7, 30, 32-33.

⁶⁵ Tamże, 9/36.

⁶⁶ — Tamże, 9/25, 37, 38.

⁶⁷ — Tamże, 9/2-5, 16, 17.

⁶⁸ — Tamże, 9/29.

⁶⁹ — Tamże, 9/6 i 10.

⁷⁰ — Tamże, 9/8-11, 21.

⁷¹ — Tamże, 9/22, 26-28.

⁷² — Tamże, 10/39, 45-47, 49, 69-70, 83-93, 105 i inne.

⁷³ — Tamże, 10/106.

⁷⁴ — Tamże, 10/109-113.

⁷⁵ — Tamże, 10/103, 104.

⁷⁶ — Tamże, 10/22, 31, 32, 52-53, 55, 98.

⁷⁷ — Tamże, 10/102.

⁷⁸ — Tamże, 10/96-97, 99-101.

⁷⁹ — Tamże, 10/114-117.

⁸⁰ — Tamże, 10/68, 105.

⁸¹ — Tamże, 038/950, t. 1-2. W drugim tomie akt oprócz kronik znajdują się także inne dokumenty ks. Sapety, tzw. dowody rzeczowe w sprawie.

⁸² — Ostatnio o Tomaszu Sapecie pisała Sylwia Krzyżanowska, wzmiankując przy okazji wyroku jedną z kronik, lipowiecką. *Ksiądz Tomasz Sapeta (1876-1950) - ofiara represji komunistycznych na Dolnym Śląsku*, [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945-1989*, red. S. A. Bogaczewicz i S. Krzyżanowska, Studia i Materiały, t. 4, Wrocław 2004, s. 60-65 (tam też literatura).

⁸³ — *Kronika familij Sapetów*, AIPN Wr 038/950, t. 2, k. 12.

⁸⁴ — Był wśród nich m. in. hr Jan Tarnowski, właściciel Wróblewic i Lipowca, fundator parafii lipowieckiej i kościoła oraz placówki zakonnej Służebniczek NMP wraz z ochronką dla dzieci, oraz duchowni.

⁸⁵ — Fotografie są powklejane na różnych kartach wspomnianych kronik. AIPN Wr 038/950, t. 2, k. 8-10, 65, 67-68, 75-76, 85, 88, 97.

⁸⁶ — Cała sprawa wymaga dokładniejszego zbadania.

⁸⁷ — AIPN Wr 038/950, t. 2, k. 8-10, 60, 65, 67-71.

⁸⁸ — Akta w sprawie Ryszarda Będkowskiego, s. Piotra. Tamże, 101/356, t. 1.

**Autor był naczelnikiem
Oddziałowego Biura Udostępniania
i Archiwizacji Dokumentów IPN we Wrocławiu.**